

MANEVİYATÇI BİR UFUK: ALİ FUAD BAŞGİL

A SPIRITUALIST HORIZON: ALI FUAD BAŞGİL

EMRULLAH KILIÇ*

ABSTRACT

Ali Fuad Başgil is a person generally considered with a political aspect. But in order to better understand Başgil, whose way of thinking is conservative, his multidimensional character must absolutely be known. In addition to his democratic struggles, at his time, he contributed to Turkey's both political and philosophical thought with his spiritualist philosophy in the sense that he put forth against reflections of moral and philosophical systems originating from westernization and communism in Turkey.

He may be considered as one of the pioneers of ideological foundations of the issue of the nation's "being itself". With his moderate personality, he puts forward a kind of synthesist attitude consisting both understanding west and compounding traditional and the Western.

In this study, I will try to understand the context of this way of thinking criticized from time to time and to reveal the basic elements of his spiritual philosophy.

Keywords: Ali Fuad Başgil, Conservatism, Spirituality, Democracy, Morality

ÖZ

Ali Fuad Başgil genellikle siyasetçi yönü ile ele alınan bir kişidir. Ancak liberal muhafazakâr bir düşünce yapısına sahip Başgil'in daha iyi anlaşılabilmesi için onun çok yönlü kişiliğinin mutlaka bilinmesi gerekmektedir. Vermiş olduğu demokratik mücadelelere ilaveten onun, yaşadığı dönemde hem Batılılaşma hem de Komünizm ve ondan kaynaklanan ahlaki ve felsefi sistemlerin ülkemizdeki yansımalarına karşı ortaya koymuş olduğu maneviyatçı felsefe ile Türkiye'nin hem siyasi hem de düşünce hayatına önemli katkıları olmuştur.

Onu milletin "kendi olma" meselesinin fikri dayanaklarının öncülerinden biri olarak görebiliriz. O, radikal tutumlardan uzak ılımlı kişiliği ile hem Batı'yı anlamayı hem de geleneksel olan ile Batılı olanı birleştirmeyi içeren sentezci bir tutum ortaya koyar.

Biz bu çalışmada zaman zaman eleştirilere muhatap olan bu düşünce yapısının bağlamını iyi anlayıp onun maneviyatçı felsefesinin temel unsurlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ali Fuad Başgil, Muhafazakârlık, Maneviyatçılık, Demokrasi, Ahlak

* Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi ve Ankara-Çubuk Şehit Ömer Takdemir Anadolu İmam Hatip Lisesi Müdürü.

Giriş

Yaşadığı dönemde vermiş olduğu demokrasi mücadelesiyle halkımızın vicdanında yer etmiş Ali Fuad Başgil'in fikir adamlığı çoğu kez göz ardı edilmiştir. Çok yönlü bir insan olan Başgil'in yaşadığı dönemde fikri mücadelesinin daha iyi anlaşılabilmesi için nasıl bir zihin yapısına sahip olduğu; ilimden, milliyetçilikten, maneviyatçılıktan, hukuktan, demokrasiden, özgürlüklerden ne anladığına ve mücadelesini nasıl gerçekleştirdiğine bakılması gerektiği kanısındayız (Kılıç, 2015: 675).

İstanbul Üniversitesinde uzun yıllar Anayasa Hukuku dersleri veren Başgil, 1960 darbesiyle birlikte mücadelesini özellikle demokrasi ve özgürlükler alanında sürdürmek zorunda kalmıştır. 27 Mayıs sonrası takındığı tavır ile hem demokrat partinin hatalarını söylemiş hem de darbeyi yapanlara hukuki tekliflerini sunmuştur. 1960'tan sonra zaman zaman *Yeni Sabah* gazetesindeki yazılarında Menderes'in müdafaasını yapmasından dolayı da ağır hücumlara maruz kalmıştır (Kılıç, 2012: 15). Kimileri bu durumu bir çelişki olarak anlasa da kanaatimizce o, muhafazakâr düşüncesinin yapısı gereği irrasyonel çoğunluğun topluma vereceği zararları minimize etmek, anayasal yapılanmanın gereğine vurgu yapıp darbeyi yapanların gücünü sınırlayarak (Vural, 2003: 15) aşırılıkları ve bunlardan kaynaklı toplumda oluşabilecek muhtemel zararları önlemek istemiştir. Bu tutum onun memleket meselelerine geniş bir çerçeveden baktığını göstermiştir. Ama ne yazık ki Başgil'in bu uzlaşımçı teklifleri yeterli ilgiyi görmemiş, Milli Birlik Komitesi tarafından 147 öğretim üyesi ile birlikte o da üniversiteden uzaklaştırılmıştır.

27 Mayıs'ın mağduru olan Başgil emekli olduktan sonra 15 Ekim 1961'de Adalet Partisi Samsun listesinden bağımsız aday olarak Cumhuriyet Senatosu üyesi seçildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Cumhurbaşkanlığı'na adaylığını koymuş, akabinde birtakım baskılara maruz kaldıktan sonra adaylıktan çekilmek zorunda bırakılmıştır. Cumhuriyet Senatosu'ndan da istifası istenen Başgil, "*politikanın mizacına uygun olmadığı gerekçesiyle istifa ettiğini*" açıklayarak bu sayfayı kapatmıştır.

Fikir Hayatı

Yaşadığı dönemin bir fikir işçisi olarak Başgil, siyasi ve aksiyoner yönünün gerisinde duran maneviyatçı fikirleriyle öne çıkar. Başgil katı laiklik politikalarının uygulandığı, din hürriyetinin kısıtlandığı, manevi değerlerin materyalist tahakküm altında kaldığı bir dönemde cesaretle marjinal kalma pahasına da olsa tezlerini savunma cesaretini gösterebilmiştir. Bu anlamda

“öteki” ile bir arada yaşamanın meşru yolu olarak gördüğü demokrasinin müdafaasını yapabilmıştır.

Fransa’da hem hukuk hem de felsefe eğitimi alan Başgil edebî ve felsefî bilgileriyle hukuki bilgisini birleştirdiği fikir ve mücadelesinde görülmektedir. O, maneviyatçı fikirlerinin temelini Platon’a dayandırır. İdealizmin karşısına “fikri üşengeçlik” (Başgil, 1951: 37) olarak nitelendirdiği materyalizmi - özellikle diyalektik materyalizme- koyarak ciddi eleştirilerde bulunur. Filozof, fikirlerini Platon felsefesi ile temellendirerek, materyalizmi eleştirir. Yakın dönemde Başgil’i etkileyen en önemli isimlerden biri olan Henri Bergson, “yaratıcı tekâmül” görüşüyle onun fikir ve mücadelesinde oldukça belirgin olarak görülür (Başgil, 2003: 75). Filozofun “süre” olarak adlandırdığı gerçek zaman anlayışına göre hayat tıpkı bilinç gibi her anda her şeyi yaratır. Yaratıcı evrim olarak görülen hayat, hakiki süreklilik ve gerçek bir harekettir (Cevizci, 2015: 517). Uzun süre inançları baskı altına alınmış, manevî temelleri materyalizmin etkileriyle sarsılmış bir topluma yeniden bir ümit ve heyecan vermek için gerek Platon’un gerekse Bergson’un fikirleri elverişlidir. Özellikle Bergson’un manevî hayatı en iyi bildiğimiz ve en çok emin olduğumuz bir varoluş (Cevizci, 2015: 516) olarak nitelemesi Başgil’in maneviyatçılığı için temel olmuştur. Bu temel maddî anlamda terakki etmenin yollarını gösterecek unsurlara da sahip olduğu kadar diyalektik materyalizmin ve onun ülkemiz üzerindeki yıkıcı etkilerine karşı önemli eleştirilerde sahiptir. Bununla beraber Başgil, maskeli bir materyalist olarak nitelediği ve eleştirdiği Durkheim’in birçok görüşünün doğru olduğunu da açıkça dile getirir (Başgil, 2003: 77).

Düşünce Yapısı

Ali Fuad Başgil kendi ifadesiyle “milliyetçi, maneviyatçı, hürriyetçi, terakkici ve muhafazakâr” bir düşünür olarak Türk düşünce tarihinde yerini alır (Başgil, 1960: 171). Onun siyasi alandaki duruşu muhafazakârlık üzerinden gelişir. Muhafazakârlık, 18’inci yüzyılda Edmund Burke ile temeli atıldığı genel kabul gören, Burke’ün 1790’da yayımlanan ve Fransız İhtilali’ni değerlendirdiği eseri *Reflections on the Revolution in France* da Fransız Devrimi’nin patlak vermesine ve Aydınlanma filozoflarının aklî işlemlerine karşı gösterilen bir tepkiyi (Skirbekk- Gilje, 2014: 332) ifade eder. Tarihsel süreçte Batı’da 18. yüzyılda ortaya çıkan ve kurumlara karşı liberal meydan okumalara cevap olarak oluşan muhafazakâr tepkiler ile Türkiye’deki tepkilerin farklılık gösterdiği unutulmamalıdır. Çünkü Batı ile Batı dışı toplumlar arasında her

daim bir fark vardır. Bu fark toplumlar arasındaki gelenek ile modernite arasındaki ilişkide düğümlenir. Batıda gelenekten moderniteye geçiş zihinsel ve kurumsal anlamda topyekûn bir dönüşüm iken bizde gelenek ile modernite arasında böyle bir süreklilik ilişkisi görülmez. Modernite, ülkemizde geleneğin terki ve ona alternatif olarak oluşturulmuştur. Daha açık bir ifadeyle evrimci değil devrimci bir süreçle gerçekleşmiştir. (Türer, 2012, 118) Dolayısıyla Batı’da geleneğin tanımı ve muhafazası modernite içerisinde bir alternatif ve önceki ideolojinin mahsurlarını tamir etme şeklinde teşkil ederken biz de geleneğin muhafazası moderniteye bir alternatif anlamına gelmiştir. İşte bu nedenle Yahya Kemal’den Peyami Safa’ya, Ali Fuad Başgil’den Mümtaz Turhan’a kadar Türk muhafazakârlığının açmazı bu noktada ortaya çıkar: Hem moderniteyi içselleştirmek ve hem de İslam eksenli geleneği muhafaza etmek (Kayapınar, 2004: 31).

Başgil hem modernite ve akla yüklenen aşırı anlam hem de Marksizm gibi devrimci hareketler karşısında ülkesini tehdit altında hissederken bir yandan moderniteyi içselleştirmek ve diğer yandan İslam eksenli geleneği muhafaza etmenin nasıllığına dair problemler yumağını karşısında bulmuştur. Bu noktada Ahmet Ağaoğlu ve Aydın Yalçın ile birlikte liberal muhafazakârlığı savunmuştur. Bu düşünelere göre liberal değerler, onların tamamlayıcı ilkesi olan ahlak zemininde geçerli olup ve ancak o zaman anlam kazanabilirler (Vural, 2003: 17). Ancak Başgil, Ağaoğlu ve Yalçın’dan farklı şekilde, bağımsız fikir adamlığını korumuştur.

Cumhuriyet’in ilk on beş yılında laiklik bir ideoloji olarak ele alınmış; “ulusal” olanı “dinsel” olandan ayırmak veya dini olan her türlü şeyi paranteze alarak ulusçuluk üzerinden bir millet oluşturma nosyonu çerçevesindeki aşırı pozitivist yaklaşımlar laikliğin en belirgin özelliği olarak görülmüştür. 1940’lardan sonra “ulusçuluk” ilkesinin yerini “halkçılık” almıştır. Özellikle Hasan Ali Yücel’in Milli Eğitim Bakanı olduğu döneme kadar (1938-1946) olan süreçte Batıcılık, ister aşırı pozitivism ister romantizm şeklinde açığa çıksın anlamı hiç fark etmemiş: Batılı dünya görüşünden neşet eden ve kendisini Osmanlı karşıtlığı üzerinden temellendiren bir yaklaşımı sergilemiştir (Yavuz, 2009:108). Başgil böyle bir ortamda, imparatorluk kültüründen Cumhuriyete geçiş dönemindeki düşünürlerde olduğu gibi hem Batı ile yüzleşmede takınılan ikircikli tavırların hem de Türk siyasal yaşamındaki tek partili hayattan çok partili hayata geçişteki politik kırılmaların sorunlarıyla baş etmek zorunda kalmıştır. Öyle ki yaşadığı dönemin en popüler ötekileştirme kavramı olan “irticacı” yaftasının sık sık muhatabı olmuştur. Ancak bu

saldırıları onu yıldırmamış; Batıcı dünya görüşü egemenliğinde kalan ülkemizin, pozitivizmin aşırı etkilerine maruz kalmasına ve bu dünya görüşüne kendi değerlerimizi gözetmeksizin sorgusuzca bağlanmanın mahsurlarına karşı görüşlerini ılımlı bir üslupla ortaya koymuştur. Zira resmi ideolojinin 1960'lara kadar gerçekleştirdiği değişimler bürokratlar ve Cumhuriyet seçkinlerinin tasarruflarıyla toplumsal ihtiyaçlar ve uyum gözetilmeksizin, tepeden inmeci bir biçimde gerçekleşmiştir (Yavuz, 2009: 111). Bu çerçevede Başgil, Medeni Kanununun memleketin realitesine, sosyo-kültürel yapısına uymadığını ve yeniden gözden geçirilerek alınması gerektiğini dile getirir (Başgil, 1963:113). Belki de Türkiye'nin geçirdiği bu çalkantılı dönemlerde yaşamış olmanın şokları ya da ülkenin girdiği türbülansı en az hasarla atlama düşüncesi nedeniyle zaman zaman farklı siyasal duruşlar sergilediği görülse de aslında o "ılımlı" ve "uzlaşıcı" bir tavra sahiptir. Başgil'in tavrı "ev sahibi" tavrıdır.

Demokrat Parti'den itibaren muhafazakâr sağ geleneğe yapılan ve "tepeden inme yöntemlerle yerleştirilemeyen, benimsetilemeyen modernleşme projelerinin tabana yayılması için oluşturulan bir toplum mühendisliği projesi" (Emre, 2004: 29) eleştirilerine daha ihtiyatlı yaklaşım meseleye bir başka açıdan da bakmak imkân dâhilindedir. Bu yaklaşım da onun İslam düşünce tarihinde temekün ekolü olarak bilinen ve şartları gözetererek (temkin) yani kâr-zarar hesabı yaparak mevcut şartlarla olabilecek zararı muhasebe prensibi doğrultusunda hareket ettiği düşüncesidir. Bu hususun, hiçbir zaman zulmü meşrulaştırmak ve onu kanunileştirmek anlamına gelmeyeceği söylenebilir. (Mustafa, 2001: 362,388) Onun yapmaya çalıştığı, yıkmak yerine var olanı en az hasarla devam ettirebilmektir. Bunu başarabilmenin yegâne yolu da Doğu ile Batı arasında sentezdir. Bu sentez, Yahya Kemal'in 'kökü mazide bir ati' olmak fikrinin karşılığı olarak Ali Fuad Başgil muhafazakârlığının da temel yaklaşımı görülebilir. "Bugün Türkiye'de ölmek istemeyen bir mazi ile hayata doğmak için çarpınan bir istikbal mücadele halindedir. Milletın selameti bu mücadeleye seyirci kalmakta değil, çarpışan kuvvetleri barıştırmaktır" (Aşçı, 2000: XX).

Başgil, muhafazakâr düşüncelere sahip olsa da sonuna kadar değişime açıktır. Zaten muhafazakârlığın da reddettiği şey değişim değil, insan aklını ve bilgisini merkeze alan tepeden inmeci toplum projeleridir (Kayapınar, 2004, 31). Açıkçası Başgil, Bergson'un "yaratıcı tekâmül" savından hareketle tekâmülü kötünden iyiye doğru giden ve önceden sonu kestirilemeyen bir süreç olarak değerlendirir. Esas olan hayatın akışı ve bu akışı muvazeleneli bir şekilde yürüterek değişimi gerçekleştirmektir (Gökalp, 1963: 106). Bu

değişim gerçekleştiğinde hem terakki hem de korunmak istenen değerler hayata taşınacaktır.

Görülebildiği üzere Başgil'in düşünce dünyasında ilerleme fikri pozitif bir çağrışıma sahiptir. Bu çağrışım, zorunlu olarak ilerlemeye engel olan tahammülsüzlüğü, hür fikre düşmanlığı yani kısaca taassubu gündeme getirir. Yüksek fikir hayatının oluşmamasında taassubun etkisine değinen Başgil'e göre bu hastalık, bazen dini, bazen siyasi, bazen laik bir kisve altında karşımıza çıkmakta ve enerjimizi boşu boşuna tüketmektedir (Başgil, 1968: 178). Toplum değerlerini korurken yeni fikirlere de açık olmalıdır zira hayat hem sürekliliği hem de yeniliği içermektedir.

1947 yılında "*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*" nin kurucularından olan Başgil'e göre tıpkı ilerleme gibi hürriyet kavramı da bir ruh ve hayat akışını ifade eder. O, hürriyeti hukuki, siyasi, iktisadi, ferdi, bedeni, fikri ve manevi(dini) tüm cepheleriyle ele alır ve savunur. O, hürriyeti Montesqieu'dan mülhem insanın "*gönül rahatlığı ve huzuru*" olarak ele alır. Bu anlamda vatandaş devletin ve hükümetin kölesi değil öznesi, hâмили ve sahibidir. Devletin görevi herkesin rahatça ve huzur içinde her türlü baskıdan uzak hayatı yaşamasına imkân vermektir. Hükümetin serbest seçimlerle belirlenmesi, devletin ekonomik hayatta belli zümrelerin lehine olmayacak düzenlemeler yapması, din ve vicdan hürriyetini temin etmesi, ferdin hukukunu koruması onun hürriyet anlayışının temelini oluşturur (Gökalp, 1963: 55-58).

Başgil'in ilerleme ve hürriyete dair fikirleri, Batı'da 19.yüzyılın sonlarında İslam'ı ve Müslümanları tezyif ve takbih etmek amacıyla pozitivist bir düşünür Ernest Renan'la başlayan, kısmen içeride de mâkes bulan ve günümüze kadar süren İslam dininin tekâmül ve terakkiye izin vermediği yönündeki tezler karşısında, İslam mütefekkirlerinin tezleri olarak okunabilir. O, bu tezleri, İslam'ın terakkiye mani olup olmadığı tartışmalarının hareketle yaşandığı "din-bilim" münasebetleri çerçevesinde de incelemiştir (Cüncüoğlu, 2004: 43-45).

Başgil'e göre maneviyat ilme ve terakkiye engel değil, bilakis temeldir (Başgil, 1952: 380). Kişi seçimlerini "ahlaki irade"den yana koyup fiil ve hareketlerinde faydalı olanı seçer (Başgil, 2016: 38) ve yavaş bile olsa daima iyiliğe ve olgunluğa doğru kendinden emin bir ilerleyiş sergilemiş olur (Başgil, 2016: 28). Ahlsızlığın anası tembelliktir. Temiz bir başarının, yüksek ahlağın kaynağı da çalışkanlıktır (Başgil, 2016: 59). Ahlak ve maneviyat olmadan maddi kalkınmanın bir anlam kazanamayacağını ifade eden Başgil, bu tutum

ve yaklaşımıyla özellikle 1980'ler sonrası milli görüş gibi siyasal hareketler için bir temel oluşturmuştur denilebilir (Erbakan, 2014: 335).

Başgil, dinin bilimle çatıştığı, dinin ilerlemeye engel olduğu, bilim ilerledikçe dinin gerileyeceğine dair öne sürülen tezlere şiddetle karşı çıkar. Söylenenlerin aksine, bilim ilerledikçe, yeni buluşlar gerçekleştikçe, düşünen insan, dinî akidelere daha çok yaklaşacak ve Allah'ın büyüklüğünü biraz daha yakından görecektir. Ancak Başgil bu konuda zaman zaman farklı tutumlar sergiler. Bilim ve dinin ayrı alanlar olduğunu, vahiyden bir din olmayacağını vurgulamasına (Başgil, 2003: 57-58) rağmen kendi teziyle ters düşme pahasına bilimin de bir din olduğunu ileri sürer. Hakiki bilim adamlarının ve filozofların dininin aslında ilim olduğunu, zaten vahye dayalı din ile ilim adamlarının dini aslında aynı olmakla birlikte metotla birbirlerinden ayrıldıklarını ifade eder. Çünkü her ikisi de derin bir inanca dayanır. Ona göre hayatı ve kâinatı yaratan ve bu yaratıklarını belirli kanunlar çerçevesinde idare eden Allah'ın varlığına samimiyetle inanan bir dindar ile yaratıcı tekâmüle inanan hakiki bir ilim adamı veya filozof arasında ki fark amaç değil, kelime ve lafızdır (Başgil, 2003: 75-76). Başgil'in bu tutumunu uzlaştırmacılık olarak okumak mümkündür.

Başgil'in Maneviyatçılığı

Başgil'in maneviyatçılığının terakki fikri zemininde geliştiği açıktır. Maneviyat ve maddiyatın birbirine zıt olmadığına sık sık vurgu yapan düşünür, dönemin siyasi konjonktürü ve Soğuk Savaşın etkilerini göz önüne alarak karşılaşılan sorunu sosyal bir mesele olarak görür; komünizm tehlikesi karşısında Türkiye'yi güvende tutacak tek şeyin maneviyatçılık olduğunu savunur. Başgil'e göre maneviyatçılık memleketin zorluk ve yokluk dönemleri için rıza ve kanaat felsefesidir (Başgil, 1952: 379-380).

Başgil, söz konusu dönemde yaşanan sorunların evrenselliğine dikkat çekerek, bu siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların sebebinin iktisat değil, maneviyat eksikliği olduğunu ileri sürer (Başgil, 1952a: 203). Bizim asıl buhranlarımızın en derindeki sebebi de Batı'nın "*cevherini*" "*cürufundan*" ayıramayan yanlış Batılılaşmamızdır. Ona göre yapılması gereken Batı'yı toptan reddetmek değil, ilim, sanat ve tekniği almak ama bunu yaparken de Japonlar gibi milli bünyeyi koruyup gelenekle barıştırabilmektir (Başgil, 1960: 118). Başgil'in tüm itirazlarının "*ilerlemeyi Batılılaşma olarak okuyan*" zihniyete yönelik olduğu görülebilir.

Ali Fuad Başgil'in maneviyatçılığı, onun madde âlemini yok saydığı anlamına elbette gelmemektedir. Onun felsefesi, maddenin ötesindeki değerlerin maddeye öncelmesi üzerinde temellenir. Ona göre tüm değerlerin başında “Allah” gelir. Maneviyatçı, bu “Büyük Hakikat”ın değerler üstü bir değer olduğuna inanan ve bu inanca göre hayatına istikamet veren insandır. Maneviyatçı için hayat, yaşanmaya değer bir nimettir ve onun bir manası, bir gayesi vardır. Manası “kâmil insan” olmaktır, gayesi de “hizmet ve görev”dir (Başgil, 1326a: 203). Başgil'in maneviyatçılığında, dünyayı ve dünyevi olanı küçük gören, dünyevi olandan yüz çeviren bir tekke ve manastır maneviyatçılığı görülmez. Onun düşünce sisteminde materyalizm nasıl sefaletin felsefesi ise, dünyevi olanı tamamen küçümseyen bir maneviyatçılık da sefaletin bir başka tecellisidir.

Maneviyatçı bir felsefeye sahip olan Başgil, bu çerçevede materyalizme ciddi eleştiriler yönelir. Materyalizmi, hem felsefe hem siyasi bir anlayış hem de bir medeniyet, eğitim ve bilim meselesi olarak değerlendirir, eleştirileri ve görüşlerini bu doğrultuda ifade eder. O, özellikle XIX. yüzyılda pozitif bilimlerde yaşanan gelişmelerle birlikte bu bilimlere bağlanan ve pozitivistlikten de destek alan “kaba bilimci” materyalizmin, “Din ve dine dayanan bilgi ve inançlar, eski çağların bilgisizliği içinde bir önem ifade eder ve artık bir geçerlilikleri yoktur.” iddialarına cevap vermiştir. Başgil, materyalizm çeşitlerinden “tarihi materyalizme” özel bir hassasiyet gösterir. Çünkü diğer materyalist görüşlerin aksine, bu materyalizm teoriden pratiğe geçirilip özellikle dinlere, inançlara, iktisadi ve siyasi sistemlere karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılmıştır. Marksizm'in toplumu sadece ekonomik sebeplerle ele almasını büyük bir hata olarak niteleyen Başgil'e göre toplumun şekillenmesinde hukuki, ahlaki, siyasi, dini ve fikri kanaatler de önemli etkindir. Toplum, ona göre sadece ekonomik bir menfaat ve ihtiyaç birliği için kurulmuş bir fabrika veya ticarethane değildir. Liberalizmin de toplumu menfaat ve ihtiyaç birliği olarak gördüğünü hatırlatan Başgil, bu akımın Marksizmle aynı yanılığa düştüğünü ifade eder. Ona göre toplumun şekillenmesinde ekonomik menfaatler ve ihtiyaçlar kadar milli ve manevi ülküler, hak ve adalet temennileri de önemli rol oynamaktadır (Başgil, 1940:112-113).

Toplumun, ancak dinden beslenen ahlak anlayışı ile çıkış yolu bulabileceğine işaret eden Başgil, ilim, felsefe ve sanatın da manevi duygulara kaynaklık edebileceğini savunur. Ancak bunların hiçbiri dinden neşet eden maneviyatın yerini tutamaz, insan için hayat rehberi olamaz. Sokrates'ten bu yana filozoflar, dinden ayrı ve bağımsız bir ahlak sistemi aramış, fakat

bulamamışlardır. Bunun sebebi de din ve ahlakın aynı kutsal değerlerin ortak ifadesi oluşundandır. Tarihte de görüldüğü gibi kutsala mensubiyetleri zaafa uğrayan, yüksek ahlaki değerlerini yitiren, manevi kültürü zayıflayan toplumlarda değerler dejenere olmaktadır.

Başgil'in maneviyatçılığında dikkat çeken bir husus da milliyetçiliktir. Ona göre maneviyatı nefyeden bir milliyetçilik, esasında kılık değiştirmiş bir "menfaatçilik" tir (Başgil, 1960: 172). Başgil, milliyeti nüfus kâğıdına düşülen bir kayıt olarak görmez. O milliyeti kişinin ruhunda ve psiko-sosyal benliğinde aramaya koyulur. Ona göre milliyet bir ruh ve gönül işidir, manevi bir bağlıdır. Bizim gibi duyan, hayatı ve olayları bizim gibi anlamlandıran, bizim ana dilimizi konuşan ve bizim inandığımız ve mukaddes saydığımız şeylere inanıp bağlanan insanlar milleti meydana getirir (Başgil, 1964: 1). Başgil milliyetçiliğindeki "millet" tanımı; onun Seyyid Kutub'un idam edilmesi üzerine Türk-Mısır Dostluk Cemiyeti Başkanlığını bırakması ile ümmetin derdiyle dertlenen bir Müslüman olarak tam karşılığını bulmuştur.

Başgil'e göre milliyetçi insan, mensup olduğu milletin dilini, dinini, tarihini, geleneklerini seven ve onun kutsal saydıklarını kutsal sayan insandır. Başgil'in milliyetçiliği parti milliyetçiliği olarak okunamaz. Onun savunduğu milliyetçilik "kültür milliyetçiliği" dir. Bu milliyetçilik anlayışının gereği olarak Başgil, dil ve din tartışmalarının yapıldığı bir dönemde Türkçe konusundaki tüm hassasiyetleri yanında söz konusu ibadet olunca Türkçe yerine ibadet dili olarak Arapçayı savunmuştur, İslam dinine ait ibadetlerin usûl, adâb ve dili üzerinde herhangi bir sebeple oynanmasını şiddetle reddeder (Başgil, 2003: 112). Çünkü Başgil milletin ortak değerlerinin değişmemesi gerektiğini, hele İslam söz konusu olduğunda ortak dilin korunması gerektiğini vurgular.

Başgil'in "İlim" kelimesine verdiği anlam da onun maneviyatçı görüşlerini oluşturan en temel öğelerden biridir. Ona göre ilim, her şeyden evvel eleştirel düşünebilme yeteneğidir. Eleştirel düşünceye sahip ilim adamlarının ortaya koyacağı çabalar ilerlemenin motoru olacaktır. Körü körüne geleneğe bağlanmak ve daha öncekilerin dediklerini tekrarlamak ancak hal-kın tavrıdır. İlim adamına, sürekli var olan düşünceleri savunmak yakışmaz. İlim adamı, hakikat diye sunulan şeyleri, eleştiri süzgecinden geçiren ve bu şekilde arayışını sürdüren kişidir. Başgil'e göre ilim adına lüzumsuz özentilerden vazgeçmeli, kendi değerlerimize güvenerek kendi gerçeklerimizle yüzleşmeliyiz. Çünkü ilim, doğduğu medeniyetten bağımsız olarak ortaya çıkmaz. İşte bu nedenle ilmin memleketi olmaz diyenler yanılmaktadırlar.

Nasıl ki ilim adamının bir milliyeti ve memleketi varsa, ilmin de yurdu ve milleti vardır. Dolayısıyla başka medeniyetlerde ortaya çıkan ilimler alınırken mutlaka tetkik edilmeli ve o bilgiye ait unsurlar bir eleme süzgecinden geçirilmelidir (Başgil, 1943: 14).

Maneviyatçı Demokrasi Anlayışı

Ali Fuad Başgil'in hayatının önemli bir bölümünü özgürlükler mücadelesi olarak geçtiğini görmekteyiz. Ona göre bedeni, fıkri ve manevi özgürlükler bizim için vazgeçilmezlerdir. Ancak tüm bu özgürlüklerin başında din özgürlüğü gelir. Başgil'e göre din hürriyeti basite indirgenip sadece ibadethanelerin açık kalması ve ibadetlerin serbestçe icra edilebilmesi olarak algılanamaz. Bu serbestlik, din hürriyetinin ilk koşuludur ve en basit şeklidir. Din hürriyeti, özellikle, dini ilimlerin serbestçe okutulabilmesi ve dini ilimlere ait yayınların serbestçe yapılabilmesini kapsamalıdır (Başgil, 2003: 14). Bu özgürlüklerimizin güvencesi ise demokrasidir. Başgil'e göre eski Yunancadan halk (demos) ve kuvvet, otorite, hükümet (kratos) kelimelerinden oluşan ve halk hükümeti anlamına gelen demokrasi ile özgürlük, adalet ve mutluluk ideali arasında bağlılık vardır (Başgil, 2006: 15).

Onun nazarında demokrasi, her şeyden önce yönetme ve idare etme sistemidir. İkinci olarak da bir zihniyet, bir terbiye, bir toplum görüşü, bir değer hükmü, nitelikli bir hayat ve mutluluk temennisine uzanan bir dünya görüşüdür. Demokrasi bir gönül işi ve toplumsal terbiye meselesidir. Demokrasi bir kültürdür. Bu kültürü almamış ülkelerde demokrasinin yerleşip kök salmasına imkân yoktur.

Başgil'e göre demokrasi terbiyesinin ahlaki formülü, iyiliği ve adaleti sevmek, kötülükten ve zulümden nefret etmektir. Ona göre sadece nefret yeterli değildir. Bunun yanında mücadele etmek de gereklidir. Bu mücadele sadece sözle yapılan bir mücadele değil, insanın tüm benliğiyle, sözüyle, yazısıyla ve gerekirse beden gücüyle yapacağı bir mücadeledir. Bu mücadelenin en son ve zayıf yönü ise engel olamadığın kötülük ve zulüm sahiplerinden sırt çevirip, ilişkisi kesmek olacaktır (Başgil, 2006: 7).

Demokrasiyi diğer sistemlerden ayıran birtakım farklılıkların mevcut olduğunu ileri süren Başgil'e göre bu farklılıklar sadece demokrasinin bir çoğunluk sistemine dayanması ve halkın menfaatlerini esas alması değildir. Çünkü çoğunluk demokraside amaç değil, sadece demokratik sürecin işleme şartıdır. Sadece çoğunluk olmak ahlaki ve insani bir değer ifade etmez. Onu farklı kılan sebepler daha çok manevi ve ahlakidir. Çünkü düşünürümüz

demokrasiyi öncelikle bir dünya görüşü olarak ele alır. Onun için demokrasi bir ahlak meselesidir. Ancak bu sayede insan başkalarını düşünebilir, kendi tercihi olmasa bile çoğunluğun tercihi olduğu için, başkaları uğruna kendi görüşünden fedakârlık yapabilir. Böylece insani duygular gelişir. Demokrasi bu duyguların toplum nezdinde teşkilatlanmasıdır. Demokrasiyi sadece çoğunluğun yönetimi olarak tarif etmek, insanı iskeletten ibaret görmekten farksızdır. Çoğunluk, demokrasinin sadece bir kalıbı, maddesi ve iskeletidir. Onun özü ve ruhu, belirli prensiplere dayanan belirli bir zihniyet ve terbiyedir. Bu zihniyet ve terbiye ise, belirli bir toplum ve hayat görüşünün ifadesidir. Zaten demokrasiyi farklı kılan da onun bu yönüdür (Başgil, 2006: 40).

Demokrasi çoğunluk ilkesine dayandığı için bir tahakküm söz konusu değildir. Çünkü Başgil'e göre tahakkümün olduğu yerde ne ahlak ne de insanlık vardır. Ahlak ve insanlık olmayan yerde ise hiç kimse için rahat ve huzur yoktur.

Düşünürümüze göre demokrasinin dayandığı temellerden biri maneviyatçılıktır. Çünkü ona göre demokrasi, manevi hakikat ve değerlere; hizmet ve görev esasına dayanır. Başgil'e göre demokratik sistemde bencilliğin ve boş vermişliğin yeri yoktur. Düşünürün nazarında demokrasi aynı zamanda materyalizm karşısında maneviyatçılığın panzehiridir. Demokrasi maneviyatçıdır, çünkü bu sistem halktan öncelikle güçlü bir millet ve vatan sevgisi ister. Materyalist ise kendinden ve çıkarından başka bir şey düşünmez. Halkın gerektiğinde vatani ve milleti için canını feda etmesi demokrasinin bir gereğidir. Bu tutum materyalist birinin katlanabileceği bir tutum değildir. Çünkü o özünde fırsatçıdır, bencildir. Başkalarının yaşamaları uğruna canını feda etmek için, insanın yüksek bir inanca sahip olması ve bu inanç yolunda hayatını feda edebilmesi gerekir (Başgil, 1960:189).

Ortaya çıktığı ilk dönemlerde demokrasi, din ve maneviyat karşıtlığı olarak algılanmışsa da düşünürümüze göre bu hatadan çabuk dönülmüştür. Çünkü XIX. yüzyılın ortalarında Marks'ın tarihi maddeciliğine dayanan ilmi sosyalizmi yayılmaya başlayınca demokrasi, yaşamak için maneviyata sarılmaktan başka çare bulamamıştır. Ona göre demokratik Batı ülkelerinde, devlet laikdir. Yani din ile devlet ayrılmıştır. Din ise bir gönül meselesi ve sosyal bir kurum olarak halkın özel yaşantısındaki hizmetlerine devam etmektedir. Bugün, batılı devlet adamları, ülkelerini idare etmek için maneviyatı ve buna ait değerleri yardımcı birer unsur olarak görmektedirler. Çünkü demokrasi maneviyatla desteklendiği sürece başarılı olacak ve asla maneviyatın temeli olan dinle çelişmeyecektir (Başgil, 1960:189).

Sonuç

Başgil'i hem siyasi kimliği ile -ki bu kimliği daima ön plandadır- hem de muhataplarına, kurumlara ve ülkeye yarayacak olan “*ilm-i siyaseti*” ile değerlendirdiğimizde daha sağlıklı sonuçlara ulaşabiliriz. Onun düşüncesi genellikle belli bir bağlama oturmaktadır. Türkiye'nin “*öteki*” ile bir arada yaşayabilecek bir yaşama biçimine sahip bir geleneğe dayanması onun mücadelesinin temel unsurlarındandır. Yine aynı şekilde Komünizm ve ondan kaynaklanan ahlaki ve felsefi sistemlerin baskılarına karşı son derece duyarlıdır. Bir imkân olarak maneviyat ve kalkınmayı bir arada zikreder. Bu bakımdan bugün o hem İslamcı hem de merkez sağ diyebileceğimiz siyasetin temel argümanlarının oluşmasında önemli etkilere sahip düşünürlerden biridir.

Başgil'i belki de bugünlerde daha iyi anladığımız “*kendi olma*” meselesinin fikri dayanaklarının öncülerinden biri olarak görebiliriz. O hem Batı'yı anlamayı hem de geleneksel olan ile Batılı olanı birleştirerek; bu topraklarda var olmanın mücadelesini hem ilim hem de aksiyon adamı olarak vermiş bir düşünürdür.

Başgil, devleti önemser ama devlet karşısında bireyi savunur. Bu kapsamda devletin dini anlayış ve yorumlar karşısında tarafsızlığını (laiklik) benimser. İlerleme karşıtı değildir. Bu anlamda modernizm ve teknoloji eleştirisi yapmaz. Çünkü İslam'ı tahkir etme niyetinde olanların gelişen Batı tekniği ile birlikte en önemli propagandası olan “*İslam'ın ilerlemeye engel teşkil ettiği*” tezi karşısında tepkisel bir tavır alır. Burada onun tutumu teorik olmaktan ziyade pratik bir tutumdur. Hâkim retorik olan ilerleme fikrini teorik zeminine inmeden benimsemesi ve Batılı baskın değerler karşısında savunmacı bir tutumla hareket etmesine baktığımızda onu özgün bir teorisyen olmaktan çok sağduyu sahibi bir siyasetçi ve maneviyatçı bir düşünür olarak nitelmemiz daha uygun olur.

Maneviyatçılık, din ve toplum ilişkileri noktasında sınırlı ve kullanıma elverişli bir dindarlık anlayışını esas alarak sekülerleşmeyi mümkün kılan ve muhafazakârları rahatlatan bir kavramdır (Emre, 2004: 28). Anakronik bir tutuma girmeden baktığımızda onun maneviyatçılığın seküler bir dönüşüm arzusundan ziyade kriz durumunun yönetilmesi uğraşı, pratik olarak sorunları çözme girişimini temsil eder. Bu anlamda onun maneviyatçı anlayışı dış etkilere karşı bir kontrol unsuru, emniyet sübabı mahiyetindedir. Hayatı ve siyaseti bir farkındalık ve uyanıklıkla kavrayıp sağduyulu bir kişiliğe sahip olması bugünün kaotik dünyasında onun tavrını daha anlamlı kılmaktadır. Fikir adamlığının yanında mutedil bir devlet adamı olarak hareket eden

Başgil'in çözüm olarak ortaya koymuş olduğu fikirler bugünün hızla değişen dünyasında üzerinde yeniden düşünülmesi gereken bir yaklaşım olarak hala güncelliğini korumaktadır.

Kaynakça

- AŞÇI, A. (2000). *Ali Fuad Başgil Biyografisi*. (Ergun Göze Önsözü) , Kubbealtı Yay., İstanbul
- BAŞGİL, A.F. (1951) "Din Felsefesi Bahisleri", *İslam'ın Nuru Mecmuası*, sayı 2, s.37
- _____, (1951a). "İrtica Yaygarası", *Komünizme Karşı Mücadele Dergisi*, sayı1, İstanbul
- _____, (1952). "Maneviyata Muhtacız", *Sebilürreşad*, cilt V, sayı124, s.380
- _____, (1952a). "Maneviyat Buhramı", *Sebilürreşad*, cilt V, sayı 113, s.203
- _____, (1964). "Milliyet Nedir?" *Yeni İstanbul Gazetesi*, 24.06.1964, s.1
- _____, (1943). "Siyasal Bilgiler Okulunun 86. yıl dönümü münasebetiyle 4.12.1943 tarihinde yapılan konuşma" *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, Ankara, s.14
- _____, (2016). *Gençlerle Başbaşa*. (101. Baskı). Yağmur Yayınları.
- _____, (1940). *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- _____, (2003). *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- _____, (2006). *Demokrasi Yolunda*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- _____, (1960). *İlmin Işığında Günün Meseleleri*. Derleyen: Ali Hatipoğlu-İsmail Dayı, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- CEVİZCİ, A. (2015). *Felsefe Tarihi*. (3. Baskı). İstanbul: Say Yayınları
- CÜNDİOĞLU, D. (2004). "Düşünen Siyaset, XIX Yüzyılın Sonlarından İtibaren "İslam Mani-i Terakkidir" Tartışmaları, Bir Kaynakça Denemesi". *İslam ve İlerleme Dergisi*, sayı19, (s.42-43). Ankara.
- EMRE, A. (2004). "Toplum Mühendisliği" Projesi Olarak Muhafazakârlık. *Anlayış Dergisi*, Sayı 9. s.28-29
- ERBAKAN, N. (2014). *Milli Görüş Temel Görüş*. Erbakan Külliyyatı (Der. Mustafa Uzun). Cilt 1, Ankara: Mgv Yayınları.
- GÖKALP, M. (1963). *Haksızlıklar Karşısında Susmayan Alim: Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil: Hayatı-Şahsiyeti-Mücadeleleri*. İstanbul: Santral Yayınevi.
- KAYAPINAR, M.A. (2004). "Muhafazakârlık neyi muhafaza eder?". *Anlayış Dergisi*, Sayı 9. s. 31
- KILIÇ, E. (2012). *Materyalizm Karşısında Ali Fuad Başgil*. (Süleyman Hayri Bolay, Kitap Hakkında Birkaç Söz). Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____, (2015). *Tanzimattan Günümüze Türk Düşünürleri Ansk.*, Ali Fuad Başgil'in Hayatı ve Eserleri, Emrullah KILIÇ. 2. Cilt, Editör: Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY, Ankara: Nobel Yayınları.
- MUSTAFA, N.A. (2001). *İslam Düşüncesinde Muhalefet*. çev. Vecdi Akyüz, (2. Basım). İstanbul: Ayışığı Kitapları.

- SKIRBEKK, G., GILJE, N. (2014). *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*. çev. Emrah Akbaş-Şule Mutlu, (6. Basım). Ankara: Kesit Yayınları.
- TÜRER, C. (2012). "Türk Modernleşme Tecrübesi Bağlamında Türkiye'de Felsefe", *Türkiye'de Felsefenin Geleneği ve Geleceği*, ed. Şafak Ural, Arzu İbişi Temelli, Filiz Didem Çoban Sarı, Nurten Öztannkulu Özel, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- VURAL, M. (2003). *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakarlık*. Ankara: Elis Yayınları.
- YAVUZ, H. (2009). *Türkiye'nin Zihin Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.